

ION CIOCANU
Institutul de Filologie
(Chișinău)

VREMEA ȘI ROSTUL SINTEZELOR

De fapt, chiar cartea de debut a lui Nicolae Bilețchi, *Elementele epic și liric în dramaturgia sovietică moldovenească* (1972, în limba rusă) a fost una de sinteză în sensul că autorul propunea o evaluare competentă (în limitele ideologiei timpului) a procesului dramaturgic de pe cele două maluri ale Nistrului. Fostul absolvent al Universității cernăuțene, apoi doctorand al Institutului de Literatură Universală „Maksim Gorki” al Academiei de Științe din U.R.S.S. a efectuat, încă în acel tot mai îndepărtat an, o radiografiere a operelor menite montării scenice, plăsmuite de autori azi uitați ori pe cale de a intra în anonimat, rostul aceluși studiu constând în valorificarea producției dramaturgice a timpului sub aspectul problemei teoretico-literare indicate în titlu. După alte două cărți – *Consemnări critice* (1976) și *Considerări și reconsiderări literare* (1983) – Nicolae Bilețchi a pus în atenția lumii științifice studiul *Romanul și contemporaneitatea* (1984), sinteză – și acesta – a evoluției prozei epice est-prutene de la începuturile ei în cadrul procesului literar din stânga Nistrului până la cele câteva mostre de romane rezistente, ca *Povestea cu cocoșul roșu* de Vasile Vasilache, *Zbor frânt* de Vladimir Beșleagă, *Disc* de George Meniuc, *Singur în fața dragostei* de Aureliu Busuioc, *Vămile* de Serafim Saka, apărute în anii '70, sec. XX.

Și iată-l acum în ipostază de autor al unor *Analize și sinteze* de esență principial și categoric nouă. Dacă în 1972 exegetul continua cercetarea dramaturgiei „sovietice moldovenești” în condițiile faimosului „realism socialist”, iar în 1984 mergea pe urmele eruditului și meticolosului Vasile Coroban cel din studiul epocal (într-un sens) *Romanul moldovenesc contemporan* (1969), de data aceasta Nicolae Bilețchi, fără să ignore contribuția colegilor-critici și istorici literari, nu atât continuă pe cineva, cât revine la unele probleme/subiecte literare în condițiile de după dispariția tabuurilor preconizate de ideologia comunistă de odinioară, în câteva cazuri continuându-se pe sine însuși, aprofundându-și propriile analize și sinteze. Conștient de acei „pași serioși spre creativitate” și de victoria spiritului literar sănătos „în lupta cu dogmatismul”, cercetătorul înțelege să-și pună întrebări specifice: „cum vedem, de la o nouă altitudine, starea literaturii și ce urmează să facem pentru a o repune în drepturile ei legitime, cum apreciem comportamentul unor sau altor scriitori, care ar fi căile înnoirii procesului literar și ale integrării lui în spațiul cultural comun?”, ghidat de convingerea că „în noua atmosferă totul se cere revăzut, regândit, repus pe niște temelii sănătoase, cu adevărat artistice”.

Cum anume răspunde exegetul la întrebările de această natură, se vede limpede în compartimentul „Din perspectiva înnoirii și integrării”, ba chiar în studiul inaugural al acestuia – *Socialul în literatură: avataruri și adevăruri*. E o meditație lucidă asupra literaturii realist-socialiste de odinioară, în care elementul social, înțeles simplist (tema revoluționară, tema colectivizării agriculturii ș. a.), era supraapreciat și considerat criteriu

valoric, în lumina dictatului ideologic omniprezent, fără să i se acorde importanța cuvenită elementului propriu-zis creator sub aspect literar, artistic. „Printr-o atare viziune, constată Nicolae Bilețchi citând o afirmație a lui M. Șolohov, rostită la un faimos congres al P.C.U.S., scriitorul nu putea avea o altă funcție decât aceea a unui fidel purtător de cuvânt al partidului”.

Ni se pare că pentru întâia dată Nicolae Bilețchi se pronunță atât de răspicat și tranșant asupra semnificației vădit negative și profund păgubitoare a sintagmei „din perspectivă revoluționară” din definiția „metodei de creație” realist-socialiste. Tratarea politică a acestei „perspective” convenea în întregime ideologiei comuniste, „intuirea viitorului comunist” devenind un fel de „cal de bătaie” al ei. Prin faptul că realismul socialist preconiza reflectarea veridică a realității concret-istorice „în dezvoltarea ei revoluționară”, „literatura a fost pusă la cheremul forurilor de partid, a fost lipsită de posibilitatea dezvoltării organice, naturale, nestingherite”.

La fel de intransigent se pronunță Nicolae Bilețchi asupra faptului că în 1934 realismul socialist a fost proclamat „unică metodă de creație” a literaturii sovietice, mai exact – asupra consecințelor nefaste ale acestuia.

Conștient de răul pricinuit literaturii noastre de odinioară de aceste două prevederi partinice (reflectarea realității „din perspectivă revoluționară” și dominarea în literatură a unei singure „metode de creație”, a realismului socialist), exegetul ajunge la concluzia justă, demult imperioasă, – că în prezent „se impune o triere strictă a valorilor, o explicare... a realizărilor și pierderilor literaturii pe întreg parcursul cât a durat regimul totalitar”.

Elogiind conștientizarea justă, sprijinită pe fapte concrete, de către N. Bilețchi a realității literare de odinioară și a sarcinilor științei literare contemporane (studiul în cauză e datat 1993), salutăm din inimă faptul că autorul *Analizelor și sintezelor* se regăsește între cercetătorii care au îmbrățișat încă imediat după 1985 o viziune nouă asupra literaturii realist-socialiste și asupra menirii științei literare. Argumente serioase întru susținerea acestui elogi constatăm în reflecțiile colegului asupra semnificației apariției în literatura din Republica Moldova a lui Ion Druță, în 1953, și îndeosebi asupra necesității încadrării acestuia „nu în așa-zisa metodă a realismului socialist, ci în cea a curentului *sămănătorist*” și în convingerea domniei sale că anume „prin viziunea acestui curent” creația lui Druță „se cuvine a fi studiată”; în observațiile despre unele tendințe ale scriitorilor postbelici de a cultiva *expresionismul* (L. Lari, L. Tuchilatu), *neorealismul* (V. Ioviță), *modernismul* (L. Damian)...

O atare viziune largă asupra problemelor teoretice ale literaturii contemporane întâlnim – ziceam – pentru întâia oară în studiile și articolele lui Nicolae Bilețchi. Ceea ce „sintetiza” domnia sa în cărțile precedente, inclusiv în *Romanul și contemporaneitatea*, era mai curând o încercare de a exprima o părere întrucâtva generalizatoare asupra operelor luate în discuție în cadrul unei teorii vechi (învechite) a literaturii, cu afirmarea la început timidă a unui punct de vedere propriu, de exemplu – asupra romanelor *Povestea cu cocoșul roșu* de V. Vasilache, *Zbor frânt* de V. Beșleagă, *Singur în fața dragostei* de A. Busuioc. Acum Nicolae Bilețchi realizează o sinteză a primenirii viziunii teoretice asupra procesului literar de după 1985.

O atare schimbare de optică asupra fenomenului literar nici n-ar fi fost posibilă până la restructurarea gorbaciovistă. La 1993 venise – și pentru colegul Bilețchi – vremea unor altfel de sinteze. Și nu poate să nu ne intereseze în ce lucrări concrete și cum anume se exprimă schimbarea în viziunea exegetului asupra literaturii.

Rostul acestei primeniri principiale îl vedem în chiar același compartiment, inaugural, al cărții, ba chiar în același studiu, în consemnarea adevărului că „începând cu a doua jumătate a anilor '50..., scriitorii contemporani (G. Meniuc, I. Druță) încercau să se sustragă de la dogmele regimului totalitar”, drept care „erau declarați asociați și atemporali”, adică li se pune la îndoială valoarea artistică, apoi în blamarea ingerinței partinice cu „reintroducerea scriitorilor din anii '30 (din stânga Nistrului – I. C.) în circuitul literar viu” și în critica manualelor timpului, care – în condițiile dictatului ideologic comunist – puneau în atenția elevilor și studenților „Tema istorico-revoluționară în proza sovietică moldovenească, Tema prieteniei popoarelor..., Oglindirea rolului Partidului Comunist..., V. I. Lenin în poezia sovietică moldovenească”...

Schimbarea opticii cercetătorului asupra procesului literar-artistic se simte și în studiile *Receptarea fenomenului literar basarabean și bucovinean de către cititorul din dreapta Prutului și Romanul basarabean între imperativele afirmării și restricțiile integrării*. Scrise în 2002 și, respectiv, 2006, aceste analize și sinteze critico-literare adevărate un apreciator al literaturii române de dincoace de Prut anume și mai cu seamă la nivelul evoluției contemporane atât a operelor artistice, cât și a misiunii criticii și istoriei literare. Cât face, de exemplu, împărtășirea de către Nicolae Bilețchi – după colegul Mihail Dolgan – a ideii lansate de Ion Simuț în 1994 că în literatura română postbelică s-au dezvoltat în paralel patru tipuri de opere: *oportunistă* (adică de partid, supusă dogmelor propagandistice), *subversivă* (adică una ce încearcă să devieze, prin masca metaforelor și parabolelor, de la linia oficială, prezentându-se ca „o disidență pe jumătate de sfert, atât cât permitea cenzura”), *disidentă* (adică având o „atitudine deschisă vădit opoziționistă față de puterea comunistă”) și *evazionistă* (adică literatura indiferentă de problemele politice, abstrasă din actualitate și pornită pe „căile estetismului”)! Sau a ideii lansate de Ion Druță în 1966 – că „noi nu putem ține azi pe polițe, în felul în care sunt aranjate, cărțile pe care le avem la Chișinău”! Sau operația propusă de domnia sa – de a încadra operele ori „în curentul literar viu”, ori „în istoria literaturii”! Din toate rezultă imperativul reevaluării competente, la un alt nivel, propriu-zis estetic, a întregii noastre literaturi de până la 1940 (din Transnistria) și de după război.

Rostul analizelor și sintezelor bilețchiene se vedește și mai concret în compartimentul exegezilor despre creația lui Ion Druță, din care evidențiem spusese cercetătorului despre respingerea de către autorul *Frunzelor de dor* a grabei de a fixa meticolos semnele timpului, numită de Lucian Blaga *imediatomanie*, despre meditațiile personajelor lui Druță asupra neamului și a structurii lui genetice, despre asemănări conceptuale și confruntări textuale dintre operele lui Ion Druță și acelea ale lui Lucian Blaga, despre „reflexul” eticii seculare asupra personajelor lui Druță. Pe deplin plauzibilă și rodnică sub aspectul perspectivelor analitice pe care le inaugurează este distincția făcută de exeget între soarta sămănătorismului în cadrul literaturii române a anilor '60-'70, pe de-o parte, și soarta aceluiași curent în cadrul literaturii est-prutene, care aici continua să aibă o importanță pozitivă, favorizând exaltarea valorilor etice naționale, pândite de dispariție sub tăvălugul ideologiei comuniste, pe de altă parte. („Mesajul sămănătorist a fost unicul în stare să ne apere ființa, și meritul, marele merit al lui Ion Druță, a fost tocmai faptul că a știut să-l pună cu măiestrie în serviciul intereselor vitale ale neamului”).

Oricâte rezerve am avea azi cu privire la creația lui Druță și cu privire la metoda critico-literară a lui Nicolae Bilețchi, exegezele din compartimentul al doilea al cărții *Analize și sinteze* pot contribui în mare măsură la o înțelegere aprofundată a operelor druțiene și, parțial, a întregii literaturi basarabene postbelice.

O lumină **întregitoare** asupra câtorva momente specifice ale procesului literar basarabean și bucovinean postbelic aduc exegezele autorului, inserate în compartimentul „Profiluri și medalioane literare”. Dintre acestea se evidențiază, prin consistența materialului literar analizat, prin precizia considerațiilor critico-literare lansate și prin aprecierile adecvate ale operelor luate în discuție, profilurile *Nicolai Costenco*, *Alexei Marinat*, *Mihail Gheorghe Cibotaru* și *Vasile Levițchi*. În primul, de exemplu, exegetul prezintă succint, dar nuanțat începuturile creației poetice a scriitorului, cu referințele concrete la debutul acestuia în 1932, după cum afirmase anterior greșit un tânăr cercetător literar, în 1933, după cum arătase documentar Alina Ciobanu, și în 1934, după un al treilea autor, și cu sublinierea sigură că debutul lui Nicolai Costenco s-a produs în 1933, în revista „Viața Basarabiei”, nr. 3, unde a publicat poezia *Plouă!*

Prezintă interes și instigă la meditație constatările exegetului cu privire la ecurile din Eminescu, Coșbuc și Bacovia în versurile din prima carte a scriitorului, *Poezii*, din 1937. Scoaterea în prim-plan a cuvintelor-cheie ale creației de început a lui Nicolai Costenco – „sarcofag, otravă, peisaj monoton, moarte, josnicie, tâlhari, inimă flămândă, cavou, mormânt, suflet trist, bătrân și obosit, buchet ofilit, mizerie banală ș. a.” – alimentează ideea unui pesimism de natură bacoviană, pe care tânărul pe atunci scriitor avea să-l depășească în celelalte cărți de până la 1940, *Ore* (1939) și *Elegii păgâne* (1940).

În consens cu analizele lui Mihai Cimpoi și Alexandru Burlacu prezintă Nicolae Bilețchi teoriile locale îmbrățișate de scriitorul „profilat”: neoașismul, autohtonismul, regionalismul, basarabenismul, menite să susțină afirmarea specificității literaturii est-prutene în contextul procesului literar general românesc.

Nicolae Bilețchi nu trece sub tăcere nici acea componentă esențială a artei cuvântului, care este – în cazul nostru – limba română și pe care autorul *Elegiilor păgâne* a apărut-o cu tot elanul tinereții sale și cu conștiința neclintită a adevărului științific și istoric, fapt pentru care comuniștii sovietici aveau să-l aresteze și să-l exileze în Siberia la 25 iunie 1941, permițându-i să revină la baștină, reabilitat, abia în 1956.

Despre poezia scriitorului de după acest an Nicolae Bilețchi vorbește lacunar, cu toate că nu lipsesc accentele esențiale (de exemplu, referința la versurile încredințate tiparului în paginile săptămânalului „Literatura și arta” la rubrica „Poezii din pușcărie”). Nu e prezentată concludent nici opera dramaturgică a scriitorului, în schimb cercetătorul îi dezvăluie cititorului adevăruri dureroase cu privire la „romanul” *Severograd*, scris de Costenco în mod premeditat cu abateri de la faptele reale ale istoriei (în caz contrar, n-ar fi avut șanse să fie publicat în condițiile regimului totalitar).

Că Nicolae Bilețchi nu vorbește decât tangențial despre cartea de memorii *Povestea Vulturului*, nu pomenește placheta de versuri *Libertăți*, citează din scrisorile lui Costenco fără să apeleze la cartea *Din bezna timniței* (*Scrisori din gulag*), e regretabil, unica lui „scuză” constituind-o limitarea la cercetarea antumelor scriitorului.

Meticulozitatea analizelor, evidențierea aspectelor esențiale ale creației protagoniștilor, veridicitatea concluziilor cu privire la modul de a exista în literatură al autorilor „profilați” sunt caracteristice și exegezelor consacrate celorlalți scriitori, la care nu ne oprim amănunțit. Am intenționat să relevăm pilonii metodei critice a exegetului și spunem răspicat că în cazul scriitorilor cu o creație valabilă profilurile realizate de Nicolae Bilețchi pot deschide ochii și canaliza atenția cititorilor asupra diverselor particularități definitorii ale creației autorilor respectivi.

De ce nu și asupra creației protagoniștilor celorlalte profiluri și medalioane?

Pentru că operele prozastice ale lui Ion C. Ciobanu, de exemplu, care a fost un cunoscător bun al realității și al sufletului omenesc și un povestitor talentat în albia tradiției crengiene, sunt preponderent tributare ideologiei comuniste; în acest caz analizele bilețchiene se văd destinate nu atât unui public cititor numeros, cât unui cerc îngust de cercetători ai procesului literar, care nu se limitează la operele rămase valabile până în prezent sau – de ce nu? – și în viitor. (Conform terminologiei lui Bilețchi însuși, creația lui Ion C. Ciobanu trece din „circuitul literar viu” în „istoria literaturii”). Decedat timpuriu, Vitalie Tulnic a lăsat posterității o creație nici pe departe încheiată în mod firesc, drept care analizele critice au menirea de a pune în valoare particularități ale unui univers accesibil unui cerc tot mai restrâns de cititori. Mircea Lutic e în plină evoluție literară, semnele evidențiate de exeget ale poeziei și publicisticii lui au a se mai „profilă” pe parcurs, cu toate că și în forma în care le prezintă Domnia Sa prezintă un anumit interes și constituie – laolaltă cu merituosul profil *Vasile Levițchi* și cu alte articole, studii și recenzii – o preocupare constantă și înalt apreciabilă a autorului de procesul literar bucovinean. E un argument și acesta în favoarea concluziei că prin cartea *Analize și sinteze* Nicolae Bilețchi merită să fie „selectat” de cititorii săi, inclusiv sau poate în primul rând de colegii întru știința literaturii, profesori, studenți și în general de tinerii studioși, în calitate de sfătuitor competent și, în majoritatea paginilor, convingător.